

ETIKA A SOUČASNÁ SPOLEČNOST
– SVOBODA, ODPOVĚDNOST, SOLIDARITA

Sexuální výchova – nejen právo dětí na informace

Miluše RAŠKOVÁ

Abstrakt: Příspěvek zobrazuje základní historický přehled vývoje sexuální výchovy v primární škole. Poukazuje na význam sexuální výchovy v současné společnosti a na její etické aspekty.

Klíčová slova: výchova pohlavní, výchova k rodičovství, výchova k manželství a rodičovství, rodinná a sexuální výchova, sexuální výchova.

Úvod do problematiky

Na prahu 21. století patří sexuální výchova v primární škole mezi nepostradatelné integrální součásti edukačního procesu žáků mladšího školního věku již od 1. ročníku povinné školní docházky. Sexuální výchova v primární škole má interdisciplinární charakter, tj. prolíná celým edukačním procesem a je pojímána jako nedílná součást složek výchovy. Je koncipovaná jako součást rozvoje pozitivního lidského citění a mezilidských vztahů v rámci záměrné, cílevědomé činnosti učitele a žáka.

Prostřednictvím novodobých kurikulárních dokumentů (RVP ZV) se sexuální výchova stala součástí školního vzdělávání v České republice stejně jako je tomu v zahraničí, a to i v zemích s výraznějším vlivem církví. Liší se však celkovou koncepcí, obsahem, formou, ale i věkem žáků, kteří mají být v těchto otázkách vzděláváni. V mnohých

systémech zahraničního školství už sexuální výchova pozbyla svůj jediný význam, který spočíval v poučení před nežádoucím těhotenstvím a v prevenci AIDS, rozšířila se do dalších forem informovanosti a osvěty a byl důrazně vyjádřen požadavek na odbornou kvalifikaci učitelů (srov. Rašková 2008).

Pomineme-li švédské školství, ve kterém má sexuální výchova (od roku 1977 výchova k sexuálním a lidským vztahům) nejstarší dlouholetou tradici v realizaci své koncepce, a zaměříme-li se na další evropské (Rakousko, Německo, Velká Británie) či asijské (Izrael) státy, stala se sexuální výchova součástí výchovně vzdělávacích programů ve školách od prvních tříd – na rozdíl například od Belgie či Francie, kde je oficiálně zahájena až od věku 11–12 let (pokud se děti zeptají, mohou získat informace ve škole již ve věku ranějším). Sexuální výchova v rakouském primárním školství se osvědčila a vytvořila dokonce tradici spojenou s využitím specifické učební pomůcky (tzv. sexkufr), kterou učitelé využívají k názorné prezentaci, neboť sexkufr obsahuje obrazovou dokumentaci a názorné pomůcky. V Německu řešily školské zákony spolkových zemí problematiku sexuální výchovy různě (odlišné přístupy i povinnosti učitelů), ale pro jednotný postup v sexuální výchově byl vytvořen rámcový koncept. Sexuální výchova na základních školách ve Velké Británii spadá do kompetence ředitele školy (obsah, formy, metody), ovšem při vyučování musí být respektovány nejen věkové a individuální zvláštnosti žáků mladšího školního věku, ale učitelé musí konzultovat učivo sexuální výchovy s rodiči a brát ohled na individualitu žáka a jeho kulturu.

V Polsku i na Slovensku je sexuální výchova začleněná do školního vzdělávání obdobně jako u nás (tj. od prvních tříd), ale většinou záleží pouze na učitelích, jak se s problémem vypořádají a do jaké míry mu věnují svou pozornost. Pouze v Rusku řada škol po zavedení sexuální výchovy v roce 1996 ji vzápětí pod tlakem rodičů a zejména pravoslavné církve zrušila. V současnosti sexuální výchova na ruských školách není povinná, a pokud je zahrnuta do školního vzdělávání, pak se převážně týká žáků starších 15 let.

Například v americkém školství se souběžně s výukou sexuální výchovy, jež je zaměřená zejména na informace o pohlavních chorobách

a rizicích promiskuitního chování včetně prevence AIDS, realizuje osvětová kampaň, na které se školy spolupodílejí. Jednotlivé státy mají zpracované vlastní osnovy pro sexuální výchovu, kterou podpořila většina americké populace.

Sexuální výchova se v současnosti dotýká široké oblasti lidského života a je určena pro současný i budoucí život. Mezi základní předpoklady spokojeného života patří nejen soulad v oblasti partnerské, manželské a rodičovské, ale i vytváření dobrých vztahů k ostatním lidem, které by měly fungovat na základě principů a norem společnosti. Průběh sexuální výchovy není jednostrannou záležitostí. Bez rodinného zázemí, vztahů a citových pout dětí, jejich zkušeností, vzorů, včasné a vhodné interpretace a získávání dovedností nelze sexuální výchovu realizovat.

O tom, že implementace sexuální výchovy do edukačního procesu žáků mladšího školního věku v českém školství prošla složitou cestou i vývojem, není pochyb. V následující stati přinášíme základní přehled historického vývoje implementace sexuální výchovy do školního vzdělávání.

Shrnutí historického vývoje implementace sexuální výchovy do školního vzdělávání

I když sexuální výchovu nelze oddělit od historie lidstva, přesto byly její kořeny položeny až v 19. století a za první průkopníky sexuální výchovy byli považováni sexuologové A. H. Forel (1848–1931) a H. H. Ellis (1858–1939). Vývojovou linii koncepčního včleňování sexuální výchovy do edukačního procesu žáků mladšího školního věku jsme záměrně sledovali až v průběhu 20. století (zejména od šedesátých let 20. století) jako důsledek tvorby nových školských koncepcí, které se zabývaly také implementací sexuální výchovy do systému školního vzdělávání.

Po první světové válce se v české škole prosazovala tzv. výchova pohlavní, ale poučení ze zmíněné výchovy se přímo nevztahovalo na žáky věkové kategorie dnešní primární školy. Prameny uvádějí (srov. Štěch 1921), že první poučení o problematice pohlavní výchovy měli žáci získat před 12. rokem věku v souvislosti s jejich probouzejícím se

pohlavním pudem. Vzhledem k faktu, že se pohlavní pud neprobouzí u všech dětí ve stejné době, nešlo dobu poučení univerzálně stanovit. Při pohlavní výchově měli být žáci poučeni o biologických rozdílech mezi ženou a mužem, seznámeni s anatomií a fyziologií pohlavního ústrojí a péčí o ně. Pohlavní výchovu (pokud byla realizována) garantovali především lékaři, kteří byli jako odborníci zváni do škol. Učitelé mohli také poučit žáka tzv. mezi čtyřma očima, ale to pouze výjimečně za předpokladu, kdy zjistili, že žák pohlavně bloudí. V tehdejší národní škole se nedoporučovalo, aby učitel prováděl hromadná poučení k problematice pohlavní výchovy. Podle Štecha (1921: 348) bylo v období dvacátých až třicátých let 20. století proklamováno, že se kolektivistický ráz školní výchovy nehodí k úkolu pohlavně vyučovacímu.

Ve zmíněném období bylo již upozorněno na fakt, že při zamlčování poznatků ze strany dospělých děti získávají nesprávné, nejasné a škodlivé poznatky z pohlavní výchovy nesprávnou cestou. Za nejvhodnější místo pro pohlavní poučení byla označena rodina, a to vzhledem k existenci vzájemné důvěry mezi rodiči a dětmi (srov. Štech 1921). Štech však rodinu za skutečně kompetentní místo pro realizaci pohlavní výchovy nepovažoval, protože se domníval, že rodiče nemají potřebné odborné vědomosti ani náležitý pedagogický takt a že mohou projevit při poučování ostýchavost, ne-li přímý odpor (Štech 1921: 348), a nejenže vyslovil myšlenku o koedukované pohlavní výchově, ale také doporučil, aby byla vypracovaná poučovací pohlavní soustava a aby národní škola připravila pro pozdější pohlavní poučení přírodovědecký podklad (jako kompetentní osobu pro tento úkol stanovil školního lékaře).

Po druhé světové válce byl význam sexuální výchovy zdůrazňován též v zahraničním školství. Snaha o zavedení sexuální výchovy do škol se stala institucionální záležitostí, i když na počátku padesátých let 20. století byla většina evropských vlád proti zavádění sexuální výchovy do školské praxe. Výjimku tvořilo Švédsko, které začlenilo sexuální výchovu do školního vzdělávání již od roku 1942. Převážně až od šedesátých let 20. století byla sexuální výchova postupně začleňována do systému českého a zahraničního školství.

V průběhu let procházela sexuální výchova četnými koncepčními změnami včetně hledání adekvátního názvu. V českém školství

se po zmíněném názvu pohlavní výchova objevily další (např. výchova k rodičovství, výchova k manželství a rodičovství, rodinná výchova, sexuální výchova). I v jiných evropských zemích došlo (zejména v sedmdesátých letech 20. století) ke změnám v názvech. Přecházelo se k obecnějším výrazům, které měly zdůraznit širší přístup k otázkám intimního soužití zejména z hlediska etiky a morálky (např. Učit se žít společně, Lidská reprodukce – Norsko, Výchova k rodinnému životu – Finsko, Výchova k partnerství a rodině – Německo aj.). V osmdesátých letech 20. století se v zahraničním školství uskutečnil návrat k názvu sexuální výchova, a to jako důsledek kritiky nejen stávajících názvů (bez přívlastku sexuální), ale i kritiky zaměřování pozornosti k psychologickým, etickým a sociálním otázkám manželství a rodičovství na úkor informací o sexualitě.

Vedle koncepčních změn a hledání vhodného názvosloví se naši i zahraniční odborníci zabývali a doposud zabývají definováním sexuální výchovy.

Od zmíněných šedesátých let 20. století se odvíjí základní vývojová linie implementace sexuální výchovy do školního vzdělávání a z historického hlediska je rok 1960 považován za zlomový, neboť tehdy byla tzv. výchova k rodičovství uložena základním devítiletým školám pokynem ve Věstníku ministerstva školství (srov. Svobodová – Vodrážka: 1977). Učivo výchovy k rodičovství se nestalo součástí učebních osnov, koncepce spočívala v návaznosti na spolupráci s lékaři a zdravotníky a v realizaci besed a přednášek pro žáky a jejich rodiče. Z hlediska obsahu převládalo poučení o anatomii, fyziologii a hygieně, nejčastější metodou byl monolog. Veškerá poučení byla většinou jednorázová a týkala se pouze žáků nejvyšších ročníků tehdejší základní školy. Většinou nebyl uplatňován princip koedukace (srov. Rašková 2008 aj.) a přednášky byly určeny pouze dívkám nebo chlapcům.

K podstatnému zvýšení pozornosti k problematice sexuální výchovy došlo v sedmdesátých letech 20. století. V resortu školství byla na základě spolupráce s Ministerstvem práce a sociálních věcí ČSR konstatována nutnost vypracovat jak zásady výchovy k rodičovství pro všechny stupně škol, tak zdůraznit výchovu k rodičovství a přípravu na manželský a rodinný život. Následně pak podle těchto zásad realizovat uvedenou

výchovu ve školním vzdělávání. Výsledkem snah byl dokument *Výchova k rodičovství na ZDŠ* (1970), podle kterého byla zpracována koncepce výchovy k rodičovství.

V tomto období nastaly změny nejen v obsahu výchovy k rodičovství a ve využití forem a metod výchovné práce, ale změnila se také věková hranice žáků pro začátek uplatňování výchovy k rodičovství ve školní praxi. Výchova k rodičovství se v podmínkách školního vzdělávání poprvé týkala i žáků dnešní primární školy. Podle dobových dokumentů (*Metodický návod k výchově k rodičovství na ZDŠ*, 1972; *Hlavní směry a metody výchovy k rodičovství*, 1972) tehdejšímu 1. stupni základní devítileté školy odpovídala první etapa výchovy k rodičovství, která měla stanovenou metodiku i tematické okruhy a obsah byl na rozdíl od předcházející koncepce obohacen o problematiku rodiny, soužití mezi lidmi, narození dítěte, varování před stykem s neznámými lidmi. Po zveřejnění metodického materiálu o výchově k rodičovství bylo ředitelům škol doporučeno, aby podle uvedené strategie postupovali na základních školách. Výběr formy výuky náležel do kompetence učitele, jako hlavní metoda při výchově k rodičovství byl doporučen přirozený rozhovor mezi učitelem a žákem.

Ani v tomto období však nebyla výchova k rodičovství začleněna v konkrétní podobě do učebních osnov pro 1. stupeň základních devítiletých škol, i když se měla stát nedílnou součástí celého edukačního procesu a měla být uplatňována na základě principu koedukace a spolupráce s rodičovskou veřejností.

Z hlediska vývojové linie představovala osmdesátá léta 20. století pro sexuální výchovu v primárním školství období stagnace, ne-li regrese. Oproti předcházejícímu období se změnil pouze název na tzv. výchovu k manželství a rodičovství. V tomto období byl sice zpracován dokument *Hlavní směry a opatření dalšího rozvoje výchovy k manželství a rodičovství na léta 1981–1985*, na základě kterého byly uloženy Ministerstvu školství ČSR četné úkoly k dobudování a zkvalitnění systému výchovy k manželství a rodičovství, v primárním školství však bohužel nedošlo ke koncepčním změnám a nezměnil se ani obsah, užití forem a metod. Stanovené úkoly nebyly v podmínkách edukačního procesu žáků mladšího školního věku důsledně realizovány, i když měla

výchova k manželství a rodičovství nadále tvořit nedílnou součást primárního vzdělávání.

Ani v tomto období nedošlo k přesnému vymezení učiva zmíněné výchovy v učebních osnovách, i když se proklamovalo, že výchova k manželství a rodičovství musí být zařazena do školního vzdělávání již od prvního ročníku na základě uplatnění principu koedukované výuky. *Dosud přetrvával z minulých let nedostatek vhodné literatury a nebyly k dispozici ani potřebné učební pomůcky* (srov. Svobodová – Vodrážka: 1977).

Impulzem a východiskem pro vizi náplně soustavné sexuální výchovy v systému českého školství se v devadesátých letech 20. století stala tzv. Minnesotská rukověť (*Guidelines for Comprehensive Sexuality Education* vydavatele SIECUS – Sex Information and Education Council of U.S., 1991), jež byla po překladu do češtiny přepracována a upravena tak, aby vyhovovala sociokulturním podmínkám naší země (viz Mellan – Brzek 1994). Na základě inspirace zmíněnou rukověťí byl vytvořen systematický přehled k obsahu rodinné a sexuální výchovy (Tamtéž), který byl doporučen k implementaci do systému českého školního vzdělávání pro všechny stupně škol.

Teprve v druhé polovině devadesátých let 20. století došlo ke změně nejen v názvu výchovy, ale i k výrazným koncepčním změnám, na jejichž základě byla rodinná a sexuální výchova implementována do primárního školství jako nedílná součást výchovy ke zdraví a zdravému životnímu stylu a měla být realizována již od prvního ročníku základní školy.

Začlenění výchovy ke zdraví a zdravému životnímu stylu do školního vzdělávání bylo výsledkem snah o zlepšení zdravotního stavu obyvatelstva a úzce souviselo s projekty Světové zdravotnické organizace. Podstatu obsahové náplně výchovy ke zdraví v primární škole (viz Standard základního vzdělávání, 1995) tvořily společně se základy rodinné a sexuální výchovy okruhy, které byly zaměřeny na zdraví, nemoc, denní režim, osobní hygienu, první pomoc, výživu a zdraví, návykové látky a zdraví, prevenci zneužívání návykových látek, osobní bezpečí. Pro všechny okruhy výchovy ke zdraví v primární škole byly ve Standardu základního vzdělávání (1995: 41–42) stanoveny specifické cíle a okruhy

kmenového učiva. Standard základního vzdělávání byl dokumentem, jenž garantoval plnohodnotné a srovnatelné vzdělání všech žáků základních škol. Měl význam nejen pro tvorbu vzdělávacích programů, neboť v souhrnné podobě formuloval podstatné vzdělávací cíle i soubory závazných vzdělávacích obsahů, jež musely být ve výuce respektovány, ale byl také nástrojem autoevaluace škol a stal se východiskem pro tvorbu kritérií uplatňovaných v kontrolní a hodnotící činnosti České školní inspekce.

Pojetí soustavné výchovy a vzdělání bylo charakterizováno ve třech vzdělávacích programech (Obecná škola, 1993, Základní škola, 1996, Národní škola, 1997). Oproti dřívějším koncepcím byly základy rodinné a sexuální výchovy, jako jeden z okruhů výchovy ke zdraví, specificky vymezeny v příslušných učebních osnovách obecné, základní i národní školy. V primární škole byl obsah rodinné a sexuální výchovy vymezen formou uceleného bloku a specificky integrován prostřednictvím učebních osnov převážně do předmětů prvouka, přírodověda a vlastivěda. Definitivně a oficiálně se uzavřela diskuse o tom, zda patří rodinná a sexuální výchova do primárního vzdělávání či nikoliv. V tomto období se také začaly postupně odstraňovat některé nedostatky (zejména v dostupnosti vhodné literatury a potřebných učebních pomůcek), které přetrvávaly z minulých let, a začalo se více publikovat o problematice sexuální výchovy v primární škole.

Přihlédneme-li k výsledkům historického vývoje implementace sexuální výchovy do systému primárního vzdělávání u nás, můžeme konstatovat, že v průběhu 20. století došlo k výrazným změnám, které zaznamenaly pro sexuální výchovu určitý pokrok.

Už na počátku 20. století se objevila myšlenka o nutnosti sexuální výchovy ve školním vzdělávání (sice až pro žáky starší), a to s odůvodněním, že není vhodné zamlčovat žákům poznatky ze strany dospělých. V průběhu 20. století se měnily názory na zahájení sexuální výchovy žáků vzhledem k jejich věku a teprve sedmdesátá léta 20. století zahrnula sexuální výchovu do systému primárního vzdělávání. Vedle prioritního postavení rodiny získal svoji pozici v sexuální výchově především učitel a zaujal tak místo zdravotníků a lékařů. Také koncepce sexuální výchovy prošly různými změnami, které byly úspěšně završeny

v devadesátých letech 20. století. Koncepční změny vedly od začlenění sexuální výchovy do primárního vzdělávání prostřednictvím různých zákonů, vyhlášek a metodických pokynů až k její pozici nedílné součásti výchovy ke zdraví a zdravému životnímu stylu. Dělo se tak v souvislosti s vymezením specifických cílů a kmenového učiva v pedagogických dokumentech.

V posledním desetiletí 20. století byla vytvořena smysluplná koncepce sexuální výchovy pro žáky mladšího školního věku, která se historicky uzavřela ve školním roce 2006/2007 a stala se základem pro koncipování sexuální výchovy v primárním školství v následujícím (novodobém) období.

Slovo na závěr

Implementací sexuální výchovy do edukačního procesu žáků mladšího školního věku jako integrální součásti výchovy ke zdraví bylo navázáno na historický odkaz, který podpořil snahy o její realizaci v primárním vzdělávání od druhé poloviny 20. století. Sexuální výchova v české primární škole získala už v posledním desetiletí minulého století stabilní pozici v primárním vzdělávání, obdobně jako je tomu i v jiných školských systémech v zahraničí. Sexuální výchova má v současných, zejména evropských systémech primárního vzdělávání (včetně České republiky) mnoho společných prvků, které lze shrnout do následujících bodů (srov. Rašková 2008):

- Sexuální výchova zpravidla patří do povinné součásti vzdělávání v primární škole, nevyučuje se prostřednictvím samostatného předmětu, ale je implementována do všech vyučovacích předmětů (včetně náboženství). Realizuje se na základě koedukované výuky, při které musí učitel respektovat věkové a individuální zvláštnosti žáků mladšího školního věku a využívat specifické metody, formy a prostředky. Uskutečňuje se pravidelně v průběhu školního roku nebo nepravidelně v blocích (někdy je vymezena konkrétním počtem vyučovacích hodin za dané školní období).

- Vychází se z předpokladu, že prvotní úlohu v sexuální výchově má rodina. Škola (resp. učitel) může pouze obohacovat, doplňovat, rozvíjet

či podporovat správné výchovné působení rodiny a rozhodně musí respektovat její požadavky.

- Je kladen důraz na požadavek odborné (zejména metodické) připravenosti učitele k sexuální výchově.

- Na sexuální výchově se podílí řada dalších společenských subjektů (různé organizace, nadace, speciální centra, sítě poradenských zařízení aj.).

Edukační proces v primární škole musí vycházet ze širších intencí, v nichž jsou vyvážené složky: etická, vztahová, sociální, emocionální i biologická. Z tohoto důvodu není možné spojovat sexuální výchovu v primárním vzdělávání pouze s tzv. biologizujícími tendencemi, které jsou jednostranně zaměřené (nejčastěji na anatomii a fyziologii člověka, péči o tělo, problematiku HIV/AIDS aj.). Sexuální výchovu je třeba chápat v intencích pedagogicko-psychologických, protože objektem výchovy je celá osobnost dítěte a je důležitá pro jeho sociální a sociálně sexuální fungování v partnerství, manželství, rodičovství i v mezilidských vztazích obecně.

Príspevek vznikl v rámci řešení projektu Oborová prostupnost a modularizace studijních programů ve vzdělávání učitelů, který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a Státním rozpočtem České republiky.

Literatura a odkazy:

MELLAN, J. – BRZEK, A. Návrh náplně soustavné sexuální výchovy na základních a středních školách. *Učitel'ské noviny*, 1995, roč. 98, č. 22, s. 15–19, č. 23, s. 11–18.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha: Výzkumný ústav pedagogický. Dostupný na <http://www.rvp.cz>.

RAŠKOVÁ, M. *Připravenost učitele k sexuální výchově v kontextu pedagogické teorie a praxe v české primární škole*. Olomouc: VUP 2008.

SVOBODOVÁ, A. – VODRÁŽKA, R. *Výchova k rodičovství na základní škole*. Praha: SPN 1977.

Standard základního vzdělávání. Věstník MŠMT ČR, LI, sešit 9, září 1995.

ŠTECH, K. Otázka pohlavní výchovy. In *Sborník referátů z 1. sjezdu československého učitel'stva a přátel školství v osvobozené vlasti*. Praha: Nákladem sjezdového výboru Československé obce učitel'ské 1921, s. 347–351.

Kontakt na autorku příspěvku:

doc. PaedDr. Miluše Rašková, Ph.D.

Katedra primární pedagogiky

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Žižkovo nám. 5

771 40 Olomouc

e-mail: miluse.raskova@upol.cz